

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE ORTALAMA HANEHALKI BÜYÜKLÜKLERİNİN DAĞILIŞI

Yrd. Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK*

Özet

Türkiye'nin en yüksek ve engebeli bölgesi olan Doğu Anadolu'da şiddetli karasallığın da etkisiyle sosyoekonomik hayat bir takım güçlüklerle iç içedir. Yakın döneme kadar devam eden yüksek doğum oranları ve buna bağlı hızlı nüfus artışı, kısmen yavaşlamış olmakla birlikte, özellikle il ve ilçe merkezlerinde henüz yüksek seviyededir. Geleneklerin baskısının varlığını koruduğu bölgede, aynı zamanda sağlık ve eğitim olanakları istenen düzeyde değildir. İstihdam alanlarının da kısıtlı oluşu eklendiğinde, her hangi bir müdahale olmaksızın nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için ölçüsünde karşılaması güçleşmektedir. Belirtilen sorunları bölgedeki aile yapılanmasında da izlemek mümkündür. Özellikle bölge Türkiye'deki kalabalık aile yapılanması ile öne çıkmaktadır.

Çalışmamızda Doğu Anadolu Bölgesindeki hanehalkı büyüklükleri iller ve yerleşmeler boyutunda ele alınmış, mevcut sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, hanehalkı, konut sorunu, aile.

* Atatürk Üniversitesi, Erzincan Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

Abstract

The socioeconomic life has some difficulties in the Eastern Anatolia, owing to both of which is the highest and the torsion area in Turkey and the intensive continental. The fast population related with the high fertility level until the close time has low level but the ratio is still high level in province center and district centers. The pressure of traditions has continued in the region the health and education services have not adequate at the same time. In addition, the employed areas are inadequate; the acceptance level of the contemporary population needs is getting difficult. The above problems have reflected to the structure of family life in the region. The region is go to the fore with the crowd household structure in Turkey.

In this study, the importance of the household size is taken account in terms of locality and province and investigated on current problems and solution suggestions in the Eastern Anatolia Region.

Key words: *Eastern Anatolia, household, house problem, family.*

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE ORTALAMA HANEHALKI BÜYÜKLÜKLERİNİN DAĞILIŞI

The Distribution of the Average Sizes of Households in the Eastern Anatolia
Region

---

1. Giriş

Sözlük anlamı olarak hane; oturulan, ikâmet edilen yer; ev ve meskendir¹. Hanehalkı ise aralarında akrabalık bağı bulunsun veya bulunmasın, aynı konutta veya aynı konutun bir kısmında yaşayan, hanehalkı hizmet ve yönetimine katılan, gelir ve giderlerini ayırmayan, bir veya birkaç kişinin oluşturduğu topluluktur. Hanehalkı nüfusunun hane sayısına oranı olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, bir hanehalkını oluşturan kişilerin ortalama sayısı olarak tanımlanır².

Ülkemizde bir hanehalkı içerisindeki kişiler aile bağları ile kenetlenmiş durumdadır. Genel olarak hanehalkı sayısı ile aile sayısı birbiri ile çakışmaktadır³. Doğu Anadolu'da çok daha belirgin olan bu durum, öncelikle geleneklere göre şekillenmektedir. Bu bakımdan hanehalkı ifadesi yerine aile veya hane terimini kullanmak anlam bütünlüğünü bozmayacaktır.

Hanehalkı büyüklüğü ve hanenin kompozisyonu hanehalkı üyelerinin faydalanabilecekleri kaynakların üyeler arasındaki dağılımını ve sonuçta da hanehalkı üyelerinin refahını etkilemektedir. Hanehalkı büyüklüğü kalabalık aile ortamı ile ilişkili olduğundan, hane içinde olumsuz sağlık koşullarının oluşmasına da yol açabilmektedir⁴. Kuşkusuz ailelerin gelir seviyesi, ikâmet edilen konutun nitelikleri ve mülkiyet durumu da hanehalkının büyüklüğü ile birlikte aile bireylerinin yaşam kalitesi üzerinde etkili olan unsurlardandır.

Nüfus yapısında, aile büyüklüklerinin fazla veya az olması, çeşitli nedenlerden ileri gelir. Bunlar arasında en önemlileri gelenekler ve ekonomik yapıdır. Özellikle kırsal kesimde geleneklerin etkileri dolayısıyla baba sağ olduğu sürece aile dağılmamakta ve evlenen oğullar babanın yönetim ve denetiminde kalmaya devam etmektedir. Ayrıca ekonomik güçlükler ve geleneksel tarım metodunda fazla işgücüne ihtiyaç duyulması

da bir başka neden olarak gösterilebilir⁵. Doğu Anadolu Bölgesinde olduğu gibi çok karılı evliliklerin yaygın olduğu toplumlarda da hanehalkı sayısı artmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Doğu Anadolu Bölgesinde yapılan bir araştırmada toplam evlilikler içerisinde çok karılı evliliklerin %10'dan daha fazla bir oranda olduğu tespit edilmiştir⁶.

Değerlendirmelerden hanehalkı büyüklüğünün şekillenmesinde üç unsurun (doğumlar, ekonomik faaliyet ve gelenekler) öne çıktığı görülür. Bunlardan doğum oranlarının yüksekliği, ailenin kalabalıklığındaki en önemli etkidir. Yapılan ekonomik faaliyetin türü ve ekonomik seviye de kalabalık ailelerin ortaya çıkmasına neden olur. Tarım faaliyetlerinin egemen olduğu bölgelerde daha fazla işgücüne ihtiyaç duyulmakta ve doğumlar hızlanmaktadır. Bunun yanında gelir seviyesi düşük olan ailelerin yeni evlenen erkek çocukları ile bir arada yaşamak zorunda kalmaları, başka bir ifade ile bileşik aile yapılanmasını tercih etmeleri, aileyi kalabalıklaştırır. Son olarak anne babanın özellikle erkek çocuklarının yanında yaşamasının gelenek olduğu toplumlardaki bileşik aile yapısı her ailenin en azından 2 kişi fazla olması gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de şehirleşme sürecine bağlı olarak bir hanede yaşayan ortalama birey sayısı da giderek düşmektedir. Özellikle hızlı göçler sonucu aileler büyük ölçüde birbirinden ayrılmakta ve bileşik aile yapısından çekirdek aile yapısına doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bununla birlikte, günümüzde büyük şehirlerin sosyoekonomik bakımdan geri kalmış bazı kesimlerinde, kırsal kesimdeki hanehalkı ortalamasının üstünde olan ailelere sıklıkla rastlamak mümkündür. Gecekondu semtleri, bu tür aile yapılanmasının yaygın olduğu şehir yerleşim bölgeleridir. Yakın geçmişte başta terör olayları olmak üzere, doğu bölgelerindeki şehirlere çeşitli nedenlerle gerçekleşen hızlı göçler bu sağlıksız ve düzensiz yapılaşmanın çok önemli bir sorun olarak bu bölgelerde de gündemdeki yerini almasına sebep olmuştur⁷.

Ülkemizde ortalama hanehalkı sayısı giderek azalmakla birlikte, bölgeler ve yerleşmeler düzeyinde önemli farklılıklar söz konusudur. Türkiye genelinde 4,5 olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, il merkezlerinde 4,0'e gerilemekte, ilçe merkezlerinde 4,6'ya, bucak ve köylerde ise 5,2'ye

yükselmektedir. Türkiye genelinde 15.070.093 olan toplam aile sayısı içerisinde ortalama fert sayısı 1-4 arasında olan haneler genel toplamın %59,8'ini, 5-8 arasında olanlar %34,1'ini, 9 ve üzerindeki ise %6,1'ini meydana getirmektedir. Bir hanede yaşayan ortalama birey sayısı, genel olarak doğudan batıya ve köylerden il merkezlerine doğru azalmaktadır.

Çalışmamızda ülkemizin sosyoekonomik göstergeler bakımından en geri bölgelerinden biri olan Doğu Anadolu'da, yerleşmeler düzeyinde hanehalkı büyüklükleri ve bu değişkenin nüfus üzerindeki etkileri tespit edilmiştir. Buna ek olarak bölgede hanehalkı büyüklüklerine bağlı temel sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

2. Ortalama Hane Halkı Büyüklükleri

Doğu Anadolu Bölgesinde 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 989.104 hanede, 6.199.368 nüfus, yerleşik olarak yaşamaktadır. Toplam nüfusun, toplam hanehalkı sayısına oranı olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, bölge genelinde 6,3 olup, bu değer il merkezlerinde 5,1, ilçe merkezlerinde 6,7, bucak ve köylerde ise 7,1'dir (Tablo 1). Doğu Anadolu Bölgesi'nde kadın başına düşen ortalama çocuk sayısının 1993 verilerine göre 4,4 olduğu göz önüne alındığında⁸ anne ve babanın da katılımı ile bölge için tespit ettiğimiz ortalama hanehalkı büyüklüğünün (6,3) son derece gerçekçi olduğu anlaşılır.

Tablo 1. Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesinde Ortalama Hanehalkı Büyüklüklerinin Yerleşmelere Göre Bölünüşü (2000).

	Toplam yerleşik nüfus	Toplam hane halkı sayısı	Ortalama Hane halkı büyüklüğü	Hane halkı büyüklükleri					
				1-4	%	5-8	%	9+	%
Türkiye	67 809 048	15 070 093	4.5	9 014 135	59.8	5 134 721	34.1	921 237	6.1
İl Merkezleri	29 415 236	7 344 751	4.0	5 021 293	68.4	2 130 683	29.0	192 775	2.6
İlçe Merkezleri	13 725 195	2 969 688	4.6	1 716 139	57.8	1 068 100	36.0	185 449	6.2
Bucak -Köyler	24 668 617	4 755 654	5.2	2 276 703	47.9	1 935 938	40.7	543 013	11.4
Doğu Anadolu	6 199 368	989 104	6.3	331 286	33.5	463 943	46.9	193 875	19.6
İl Merkezleri	1 855 862	366 504	5.1	170 604	46.5	166 673	45.5	29 227	8.0
İlçe Merkezleri	1 227 339	184 005	6.7	52 909	28.8	91 238	49.6	39 858	21.6
Bucak- Köyler	3 116 167	438 595	7.1	107 773	24.6	206 032	47.0	124 790	28.5

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Bölgede 1-4 kişilik hanelerin oranı toplamda %33,5, il merkezlerinde %46,5, ilçe merkezlerinde %28,8, köylerde ise %24,6'dır. Buna karşılık 9 ve üzerinde bireyin yaşadığı haneler bölge genelinde toplam hanelerin %19,6'sını, il merkezlerinde %8,0'ini, ilçe merkezlerinde %21,6'sını meydana getirirken, bu oran bucak ve köylerde %28,5'e kadar yükselir (Tablo 1).

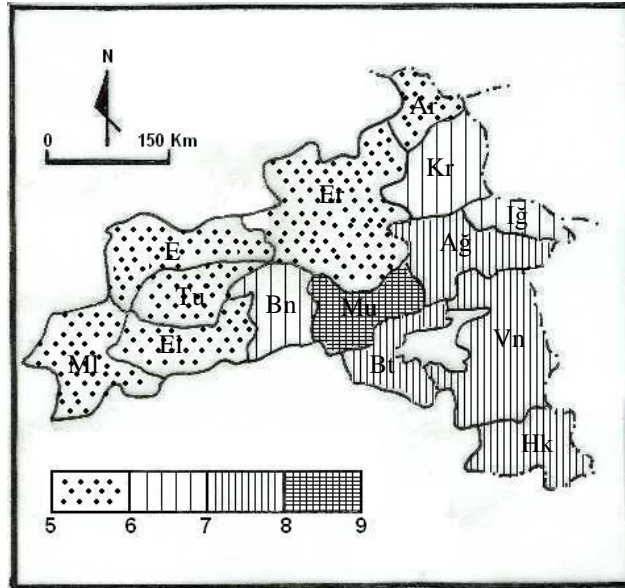
Doğu Anadolu Bölgesindeki hanehalkı büyüklüklerinin iller düzeyinde değerlendirilmesinde önemli farklılıkların olduğu görülür. Genel olarak bölgenin kuzey ve batısındaki illerde hanehalkını meydana getiren birey sayısında azalma, doğu ve güneydeki illerde ise yükselme dikkat çekicidir. Gerçekten de Muş'ta 8,2, Ağrı'da 7,6, Van'da 7,5, Bitlis'te 7,8 ve Hakkâri'de 7,9 olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, Ardahan'da 5,7, Erzurum'da 5,7, Malatya'da 5,4 ve Elazığ'da 5,2'dir. Bölgenin hızlı göç veren illerinden Tunceli ve Erzincan'da ise ortalama hanehalkı büyüklüğü 5,0 ile bölgedeki en düşük değeri göstermektedir. Bununla birlikte değerin en düşük olduğu illerde bile bu oran 4,5 olan Türkiye ortalamasından yüksek iken, Muş'ta olduğu gibi bazı iller neredeyse ülke ortalamasının iki katına ulaşmaktadır (Tablo 2, Şekil 1).

Tablo 2. Doğu Anadolu Bölgesindeki Ortalama Hanehalkı Büyüklüklerinin İllere Göre Bölünüşü (2000)

İller	Toplam yerleşik nüfus	Toplam hane halkı sayısı	Ortalama hane halkı büyüklüğü	Hane halkı büyüklükleri					
				1-4	%	5-8	%	9+	%
Ağrı	538 272	70 475	7.6	14 236	20.2	32 307	45.8	23 932	34.0
Ardahan	141 335	24 778	5.7	8 851	35.7	12 570	50.7	3 357	13.6
Bingöl	257 158	39 870	6.4	11 486	28.8	20 000	50.2	8 384	21.0
Bitlis	381 983	49 046	7.8	9 685	19.7	22 836	46.6	16 525	33.7
Elazığ	586 361	112 463	5.2	50 352	44.8	51 232	45.6	10 879	9.6
Erzincan	307 734	61 028	5.0	27 884	45.7	28 320	46.4	4 824	7.9
Erzurum	934 266	163 147	5.7	59 854	36.7	81 697	50.0	21 596	13.3
Hakkâri	216 790	27 400	7.9	5 798	21.2	11 390	41.6	10 212	37.2
İğdır	173 554	28 167	6.2	9 400	33.3	13 254	47.1	5 513	19.6
Kars	333 054	55 506	6.0	18 659	33.6	27 819	50.1	9 028	16.3
Malatya	884 118	163 718	5.4	68 090	41.6	78 559	48.0	17 069	10.4
Muş	458 256	55 926	8.2	10 278	18.4	24 062	43.0	21 586	38.6
Tunceli	94 415	19066	5.0	9 550	50.1	7 528	39.5	1 988	10.4
Van	892 072	118 514	7.5	27 163	22.9	52 369	44.2	38 982	32.9

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Bölgedeki il merkezlerinde ortalama hanehalkı büyüklüğü 5,1 olup, Erzincan 4,3 ile en düşük, Hakkâri ise 7,0 ile en yüksek değere sahip yerleşmelerdir. İllerin genel toplamında görülen hanehalkı büyüklüklerinin yapılanmasında doğu-güney ve kuzey-batı farklılığı, il merkezleri düzeyinde de geçerliliğini korumaktadır. Bölgenin kuzey ve batısındaki il merkezlerinde ortalama hanehalkı büyüklükleri bölge ortalamasından (6,3) düşük (Ardahan 4,7, Erzurum 4,9, Erzincan 4,3, Kars 4,8, Tunceli 4,6, Malatya 4,6, Elazığ 4,5), doğu ve güneydekilerde ise yüksektir (Ağrı 6,1, Hakkâri 7,0, Muş 6,1, Van 6,3 ve Bitlis 5,9). En düşük değere sahip Erzincan il merkezindeki ortalama hanehalkı büyüklüğü (4,3) Türkiye ortalamasının (4,0) üzerindedir (Tablo 3, Şekil 2).

Şekil 1. Doğu Anadolu Bölgesinde Hanehalkı Büyüklüklerinin İllere Göre Dağılımı.

Bu durum öncelikle il merkezleri de dahil olmak üzere, bölgedeki yerleşmelerin hemen tamamında geleneklerin insan hayatı üzerindeki baskısının devam ettiğini gösterir. Doğum oranlarının yüksek, bileşik aile yapısının yaygın ve geçim faaliyetleri içerisinde tarımsal faaliyetlerin önemini koruduğu bölgede şehirleşme fonksiyonel anlamda son derece

yavaş gelişmektedir. Hemen belirtmemiz gerekir ki, bölge toplamı ile Türkiye toplamı arasında ortaya çıkan ortalama iki bireylik farka karşılık, il merkezlerindeki fark bire inmektedir. Dolayısıyla bölgedeki ortalama hanehalkı büyüklüklerinin yüksek değerler göstermesinde, ilçe merkezleri ve özellikle köylerdeki kalabalık aile yapısının büyük rolü söz konusudur.

İl merkezlerinde hanehalkı büyüklüğü 1 ile 4 arasında olanların oranı Erzincan'da %58,5, Tunceli'de %55,1, Ardahan'da 53,8 iken, Bitlis'te %32,6, Ağrı'da %32,4 ve Hakkâri'de %28,9'dur. Buna karşılık Erzincan'da hanehalkı büyüklüğü 9 ve üzerindeki haneler, toplam hanelerin sadece %1,4'ünü, Ağrı'da %18, Van'da %21 ve Hakkâri'de ise %29,0'unu meydana getirmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Doğu Anadolu Bölgesindeki Ortalama Hanehalkı Büyüklüklerinin İl Merkezlerine Göre Bölünüşü (2000).

İller	Toplam yerleşik nüfus	Toplam hane halkı sayısı	Ortalama hane halkı büyüklüğü.	Hane halkı büyüklükleri					
				1-4	%	5-8	%	9+	%
Ağrı	76 020	12 502	6.1	4 055	32.4	6 200	49.6	2 247	18.0
Ardahan	14 120	3 005	4.7	1 617	53.8	1 206	40.1	182	6.1
Bingöl	68 814	12 967	5.3	5 348	41.2	6 426	49.6	1 193	9.2
Bitlis	43 764	7 400	5.9	2 410	32.6	3 957	53.5	1 033	13.9
Elazığ	275 057	61 293	4.5	33 571	54.8	25 721	42.0	2 001	3.2
Erzincan	89 622	20 953	4.3	12 257	58.5	8 400	40.1	296	1.4
Erzurum	343 370	70 006	4.9	31 521	45.0	35 443	50.6	3 042	4.4
Hakkâri	53 492	7 613	7.0	2 197	28.9	3 205	42.1	2 211	29.0
İğdir	61 187	11 290	5.4	4 810	42.6	5 053	44.8	1 427	12.6
Kars	72 855	15 144	4.8	7 523	49.7	6 857	45.3	764	5.0
Malatya	386 317	83 990	4.6	44 140	52.6	36 567	43.5	3 283	3.9
Muş	64 800	10 640	6.1	3 568	33.5	5 240	49.3	1 832	17.2
Tunceli	22 711	4 889	4.6	2 691	55.1	1 903	38.9	295	6.0
Van	283 733	44 811	6.3	14 895	33.3	20 495	45.7	9 421	21.0

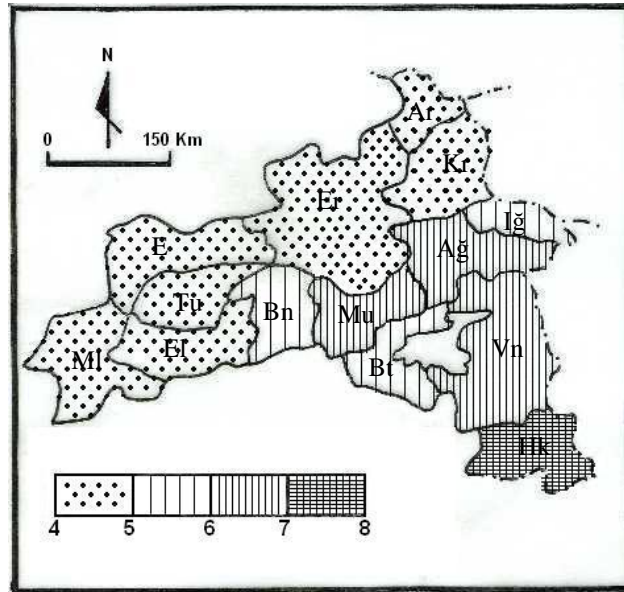
Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Doğu Anadolu Bölgesindeki ilçe merkezlerinde ortalama hanehalkı büyüklüğü 6,7'dir. Bu değer 4,6 olan Türkiye ilçe merkezleri oranının üzerinde olup, bölgenin ilçe merkezlerindeki her hanede ülke genelinden ortalama 2 kişi daha fazla bulunmaktadır. İller düzeyinde baktığımızda; ilçe merkezlerindeki hanehalkı büyüklüğünün Muş'ta 8,2'ye kadar yükseldiği, Tunceli'deki ilçe merkezlerinde ise 4,5'e gerilediği görülür (Tablo 4, Şekil

3). Doğu Anadolu Bölgesinin beş iline bağlı ilçe merkezlerinde ortalama hanehalkı büyüklüğü 7 ve üzerindedir (Ağrı 7,7, Bitlis 7,7, Hakkâri 8,0, Muş 8,2 ve Van 7,3).

Tunceli'ye bağlı ilçe merkezleri dışında bölgenin bütün illerinin ilçe merkezlerinde ortalama hanehalkı büyüklüğü beşin üzerindedir. Tunceli ilindeki ilçe merkezlerinin bir başka özelliği ise Türkiye ortalamasının (4,6) altında hanehalkı büyüklüğüne sahip olmalarıdır. Söz konusu ilin genelinde son yıllarda yaşanan hızlı göçler bu düşüşün en temel nedenidir. Örneğin; 1980-1985 döneminde Tunceli %11,3 net göç verme oranı ile Türkiye'de en önde gelen il durumundadır⁹.

Şekil 2. Doğu Anadolu Bölgesinde Hanehalkı Büyüklüklerinin İl Merkezlerine Göre Dağılımı.

Bölgenin ilçe merkezlerinde ortalama hanehalkı büyüklüğünün genel olarak yüksek olması; öncelikle bu yerleşmelerdeki hanehalkının kalabalıklığını sağlayacak sosyoekonomik faktörlerin varlığını koruduğunu gösterir. Bilindiği üzere doğudaki ilçe merkezleri, bir takım kentsel fonksiyonların geliştiği, çoğunlukla çevre kırsal yerleşmelere hizmet veren

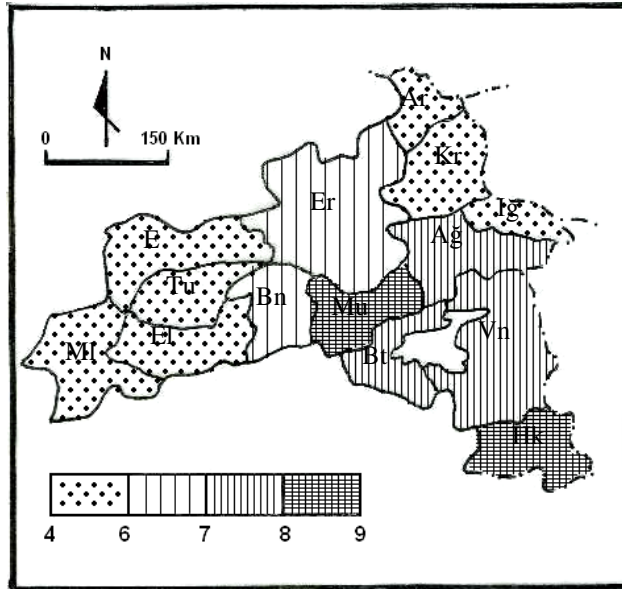
ancak kırsal hayat tarzının belirgin bir şekilde devam ettiği kasaba niteliğindeki yerleşmelerdir. Dolayısıyla doğal çevre faktörlerine bağlı olarak ekip-biçme veya hayvancılık faaliyetleri bu yerleşmeler nüfusunun geçimindeki önemini korumaktadır. Çoğunlukla ailelerin geçimine yönelik sürdürülen bu faaliyetlerde kırsal alanlarda olduğu gibi çocuk ekonomik bir değer olarak algılanır. Çok çocuklu ailelerin yaygın olmasının yanında, yaşlı anne babanın özellikle erkek çocuklarla yaşamaya devam etmesi, bölgedeki halk kültürünün belirgin özelliklerindedir. Sermayenin dışarıya kaçtığı bu yerleşmelerdeki konut sorununun da bölgenin il ve ilçe merkezlerindeki hanehalkı büyüklüğünün yüksek gerçekleşmesinde önemli rolü bulunmaktadır. Bu yerleşmelerdeki sermaye sahipleri, konut inşa etmek istediğinde genellikle ileride yaşamayı düşündüğü batı bölgelerini tercih ettiğinden; özellikle ilçe merkezlerinde belirgin bir konut açığı sorunun yaşanmakta olduğu yaptığımız gözlemlerden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gelir seviyesi düşük aileler, geleneklerin yanında zorunlu olarak bileşik aile yapılanmasını tercih etmektedirler.

Tablo 4. Doğu Anadolu Bölgesindeki Ortalama Hanehalkı Büyüklüklerinin İllerin İlçe Merkezlerine Göre Bölünüşü (2000)

İller	Toplam yerleşik nüfus	Toplam hane halkı sayısı	Ortalama hane halkı büyüklüğü	Hane halkı büyüklükleri					
				1-4	%	5-8	%	9+	%
Ağrı	162 891	21 109	7.7	4 613	21.9	9 608	45.5	2 247	10.6
Ardahan	17 166	3 415	5.0	1 563	45.8	1 603	46.9	249	7.3
Bingöl	48 179	7 371	6.5	2 056	27.9	3 816	51.8	1 499	20.3
Bitlis	161 939	21 145	7.7	4 377	20.7	10 309	48.8	6 459	30.5
Elazığ	90 104	15 242	5.9	5 235	34.3	7 944	52.1	2 063	13.6
Erzincan	58 552	10 039	5.8	3 008	30.0	5 964	59.4	1 067	10.6
Erzurum	178 758	28 368	6.3	8 671	30.6	14 681	51.8	5 016	17.6
Hakkâri	66 610	8 378	8.0	1 771	21.1	3 575	42.7	3 032	36.2
İğdir	19 324	3 316	5.8	1 209	36.5	1 619	48.8	488	14.7
Kars	51 773	9 557	5.4	3 863	40.4	4 743	49.6	951	10.0
Malatya	115 573	20 414	5.7	6 904	33.8	11 473	56.2	2 037	10.0
Muş	86 568	10 532	8.2	1 972	18.7	4 596	43.6	3 964	37.7
Tunceli	22 742	5 021	4.5	2 814	56.0	1 907	38.0	300	6.0
Van	147 166	20 098	7.3	4 853	24.1	9 400	46.8	5 845	29.1

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

İlçe merkezlerinde 1-4 arasında bireyin yaşadığı hanelerin toplam içerisindeki payı Tunceli’de %56’ya yükselirken, Muş’ta 18,7’ye kadar gerilemektedir. Buna karşılık hanehalkı sayısı 9 ve üzerinde olanların oranı Muş’taki ilçe merkezlerinde %37,7’dir. Başka bir ifade ile Muş iline bağlı ilçe merkezlerinde hanelerin yaklaşık %38 kadarında kişi sayısı 9 ve üzerindedir. İlçe merkezlerindeki kalabalık aile yapılanması Van, Hakkâri ve Bitlis’te de ortaya çıkmaktadır (Tablo 4, Şekil 3).

Şekil 3. Doğu Anadolu Bölgesinde Hanehalkı Büyüklüklerinin İllerin İlçe Merkezlerine Göre Dağılımı.

Bölgedeki hanehalkı büyüklüklerine ilçeler düzeyinde baktığımızda; en yüksek değerin 10,5 ile Muş’a bağlı Korkut ilçe merkezinde, en düşük değerin ise 3,9 ile Kemaliye (Erzincan) ilçe merkezinde olduğu görülür. Ortalama hanehalkı büyüklüğü 8 ve üzerinde olan ilçe merkezleri Muş-Korkut (10,5), Hasköy (10,3), Ağrı-Patnos (9,8), Hamur (8,2), Bitlis-Güroymak (8,5), Erzurum-Hınıs (9,2), Karaçoban (8,7), Bitlis-Adilcevaz (9,2), Hakkâri-Yüksekova (8,0) ve Van-Çaldıran (8,8) dir. Erzincan, Malatya, Tunceli ve Ardahan iline bağlı ilçe merkezlerinde ise hanehalkı büyüklükleri bölgenin en düşük değerlerini gösterir (Tablo 5). Erzurum ilindeki ilçe merkezlerinde ortalama hanehalkı büyüklükleri kuzeydeki ilçe

merkezlerinden güneye doğru belirgin bir şekilde yükselir. Nitekim Olur'da 4,7, Oltu'da 4,9 olan hane halkı büyüklüğü, güney ilçelerden Karaçoban'da 8,7, Hınıs'ta ise 9,2'dir (Tablo 5). Bu değişim aynı il içerisindeki sosyoekonomik farklılığın nüfus yapılanması üzerine etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ortalama hanehalkı büyüklüğü 8'in üzerinde olan ilçeler, güneydeki Bingöl, Ağrı ve Muş illerinin sosyokültürel özelliklerini yansıttığından; bu kesimde doğum oranlarının yüksek, çok karılı evliliklerin daha yaygın ve geleneklerin kuzey kesime göre daha fazla sürdürülebilir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Doğu Anadolu Bölgesindeki Bazı İlçe Merkezlerinde Ortalama Hanehalkı Büyüklükleri (2000)

İlçe merkezi	Bağlı olduğu il	Ortalama hane halkı büyüklüğü	İlçe merkezi	Bağlı olduğu il	Ortalama hane halkı büyüklüğü
Eleşkirt	Ağrı	7.7	Çukurca	Hakkâri	7.4
Hamur	Ağrı	8.2	Şemdinli	Hakkâri	7.8
Patnos	Ağrı	9.8	Yüksekova	Hakkâri	8.0
Posof	Ardahan	4.5	Aralık	İğdir	5.1
Göle	Ardahan	4.8	Karakoyunlu	İğdir	6.6
Hanak	Ardahan	6.3	Susuz	Kars	4.7
Karlıova	Bingöl	8.0	Sarıkamış	Kars	5.1
Kiğı	Bingöl	4.9	Digor	Kars	6.2
Adilcevaz	Bitlis	9.2	Arpaçay	Kars	6.5
Güroymak	Bitlis	8.5	Arapkir	Malatya	5.1
Ağın	Elazığ	4.4	Darende	Malatya	5.5
Maden	Elazığ	4.7	Akçadağ	Malatya	6.6
Baskil	Elazığ	7.0	Hasköy	Muş	10.3
Otlukbeli	Erzincan	7.4	Malazgirt	Muş	7.9
Üzümlü	Erzincan	6.4	Korkut	Muş	10.5
İliç	Erzincan	4.3	Pülümür	Tunceli	4.0
Kemaliye	Erzincan	3.9	Pertek	Tunceli	4.2
Çat	Erzurum	7.7	Çemişkezek	Tunceli	4.3
Olur	Erzurum	4.7	Hozat	Tunceli	5.0
Karaçoban	Erzurum	8.7	Çaldıran	Van	8.8
Hınıs	Erzurum	9.2	Muradiye	Van	9.7
Pasinler	Erzurum	6.1	Edremit	Van	6.3

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Doğu Anadolu Bölgesi içerisindeki köy yerleşmeleri doğal çevre faktörlerinin bir sonucu olarak sosyoekonomik yapılanma bakımından

ülkenin diğer bölgelerindeki kırsal yerleşmelerden büyük ölçüde ayrılır. Özellikle sağlık ve eğitim olanaklarının yetersiz olduğu bu yerleşmelerde, ekonomik anlamda da önemli sorunlar bulunmaktadır. İller ve ilçeler düzeyinde farklılıklar olmakla birlikte, kırsal yerleşmelerde geleneklerin insan hayatı üzerindeki baskısı günümüz itibarıyla varlığını korumaktadır. Özellikle bölgenin doğu ve güneyine doğru çok daha belirgin olan bu durum, yüksek doğum oranları ve bileşik aile yapılanması ile kendini hissettirir. Nitekim Türkiye köylerinde 5,1 olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, bölge köylerinde 7,1'e kadar yükselmektedir. En düşük değer 5,3 ile Erzincan ve Tunceli köylerindedir. Bununla birlikte bölgedeki bütün illerin bucak ve köylerindeki ortalama hanehalkı büyüklükleri Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Tablo 6. Doğu Anadolu Bölgesindeki Ortalama Hanehalkı Büyüklüklerinin İllerin Bucak ve Köylerine Göre Bölünüşü (2000)

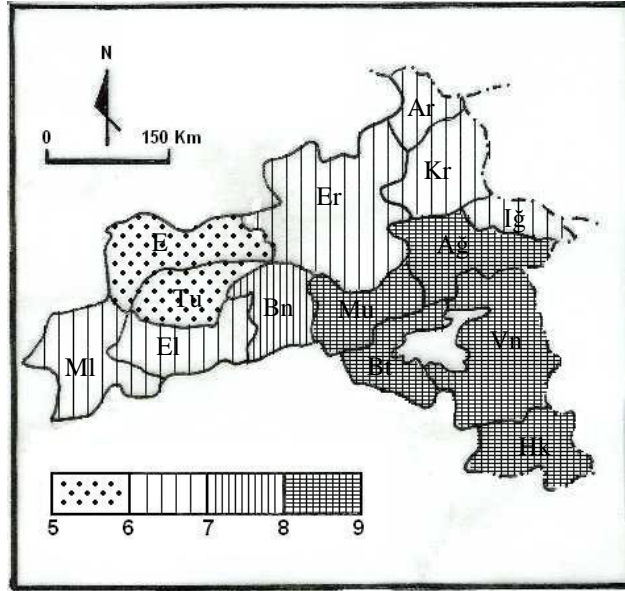
İller	Toplam yerleşik nüfus	Toplam hane halkı sayısı	Ortalama hane halkı büyüklüğü	Hane halkı büyüklükleri					
				1-4	%	5-8	%	9+	%
Ağrı	299 361	36 864	8.1	5 568	15.1	16 499	44.8	14 797	40.1
Ardahan	110 049	18 358	6.0	5 671	30.9	9 761	53.2	2 926	15.9
Bingöl	140 171	19 532	7.2	4 082	20.9	9 758	50.0	5 692	29.1
Bitlis	176 280	20 501	8.6	2 898	14.1	8 570	41.8	9 033	44.1
Elazığ	221 200	35 928	6.2	11 546	32.1	17 567	48.9	6 815	19.0
Erzincan	159 560	30 036	5.3	12 619	42.0	13 956	46.5	3 461	11.5
Erzurum	412 138	64 773	6.4	19 662	30.3	31 573	48.7	13 538	21.0
Hakkâri	96 688	11 409	8.5	1 830	16.0	4 610	40.4	4 969	43.6
İğdır	93 043	13 561	6.9	2 041	15.0	6 582	48.5	3 598	26.5
Kars	208 426	30 805	6.8	7 273	23.6	16 219	52.7	7 313	23.7
Malatya	382 228	59 314	6.4	17 046	28.7	30 519	51.5	11 749	19.8
Muş	306 888	34 754	8.8	4 738	13.6	14 226	40.9	15 790	45.5
Tunceli	48 962	9 156	5.3	4 045	44.2	3 718	40.6	1 393	15.2
Van	461 173	53 605	8.6	7 415	13.8	22 474	41.9	23 716	44.3

Kaynak: DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Doğu Anadolu kırsalının 1960'lı yıllardan beri dışarıya düzenli olarak nüfus gönderdiği de göz önüne alınacak olursa¹⁰, bu kesimdeki doğum oranlarının ne kadar yüksek seyrettiği daha iyi anlaşılabilir. Başka bir ifade ile bölge köylerinde her hanede ortalama olarak 7,1 kadar insanın yaşıyor olması, bu yerleşmelerin göç verme özelliği ile çelişmektedir. Ancak belirttiğimiz gibi sosyoekonomik yapılanmanın ortaya çıkardığı yüksek doğum oranları, kalabalık aile tipinin bölgede son derece yaygın olması

sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim 1990 yılı itibariyle Türkiye’de %2,7 olan toplam doğum hızı, bölgede %3,9’a kadar yükselmektedir. 1989 yılı verilerine göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin şehir yerleşim alanlarında %2,8 olan toplam doğum hızı kırsal yerleşmelerde %4,0’tür¹¹. Yine bölge kırsalından başlangıçta ferdi olarak gerçekleşen göçlerin son yıllarda aile göçü şeklinde gerçekleşmekte oluşu da hanehalkı sayısının düşmemesinde bir neden olarak gösterilebilir.

Bucak ve köylerdeki en yüksek hanehalkı büyüklükleri iller düzeyinde Ağrı (8,1), Bitlis (8,6), Hakkâri (8,5), Muş (8,8) ve Van’da (8,6) görülür. Bölgenin geneli ile ilgili olan hanehalkı büyüklüklerinin kuzey ve batıdan, güney ve doğuya doğru yükselmesi durumu, köyler için de geçerlidir. Nitekim köylerdeki hane halkı büyüklüğü 7 ve üzerinde olan bütün iller doğu ve güneye doğru iken, 7’nin altında olanların tamamı kuzey veya batıdadır (Tablo 6, Şekil 4).

Şekil 4. Doğu Anadolu Bölgesinde Hanehalkı Büyüklüklerinin Bucak ve Köylere Göre Dağılımı.

Köylerdeki hanehalkı büyüklüğünün 1-4 arasında olduğu hanelerin oranı Tunceli'de %44,2, Erzincan'da %42 ve Elazığ'da %32,1; Muş'ta ise 13,6'dır. Buna karşılık ortalama birey sayısı 9 ve üzerinde olan hanelerin toplama oranı Bitlis'te %44,1, Van'da %44,3 ve Muş'ta %45,5'e yükselmektedir. Dolayısıyla Muş'a bağlı köylerdeki hanelerin hemen hemen yarısında 9 ve üzerinde insan yaşamaktadır. Bu oranın en düşük olduğu il %11,5 ile Erzincan'dır (Tablo 6).

Sonuç

Devlet İstatistik Enstitüsünün 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından yararlanılarak Doğu Anadolu Bölgesindeki ortalama hanehalkı büyüklükleri yerleşmeler düzeyinde incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, Doğu Anadolu Bölgesinde hanehalkı büyüklüklerinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Bazı yerleşmelerde ağırlıklı olarak 10'un üzerine çıkan ortalama hanehalkı büyüklükleri, bölgede önemli sosyoekonomik sorunların varlığını sürdürdüğünün bir işaretidir.

Doğu Anadolu Bölgesi, çoğunlukla fiziki coğrafya şartlarının bir sonucu olarak ülkemizin en sorunlu bölgesi durumundadır. Doğal çevrenin şekillendirdiği beşerî ve ekonomik hayatın düşük standartlardaki seyrini, bölgenin hemen her ilinde görmek mümkündür. Bununla birlikte bölgenin doğu ve güneyine doğru geleneklerin toplum hayatı üzerindeki baskısı artmaktadır. Özellikle belirtilen kesimdeki yüksek doğum oranları, ekonomik yapılanma yanında, geleneklere bağlı olarak belirginleşmektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan hanehalkı büyüklükleri, bölgenin özellikle güney ve doğusundaki illerde oldukça yüksek seviyededir. Bu bakımdan bu iller başta olmak üzere, bölge genelinde öncelikle doğum oranlarının düşmesi yönünde tıbbî ve eğitici tedbirler alınmalıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde erkeklerin çok eşliliği olarak tanımlanan *poligini* yaygın bir toplumsal gelenektir. Eşlerden birinin resmi nikâhı olmadan yaşamayı gerekli kılan bu durum, kadınların aleyhine çeşitli sosyal sorunlara neden olmanın yanında, kalabalık aile tipini de ortaya çıkarmaktadır. Kuşkusuz sorun bu yasal tedbirlerin yanında eğitici hizmetler ile ortadan kaldırılabılır.

Doğu Anadolu Bölgesinde Ortalama Hanehalkı Büyüklüklerinin Dağılışı

Bölgede hanehalkı sayısının yüksek olmasında ekonomik geriliğin de önemli rolü vardır. Özellikle gelir seviyesi düşük olan ailelerde zorunlu olarak bileşik aile anlayışı öne çıkmaktadır. İl merkezlerinde de görülen bu durum, konut açığının ortadan kaldırılması ile giderilebilir. Bu amaçla ilgili belediyeler ve Toplu Konut İdaresinin bölgenin il ve ilçe merkezlerindeki konut sorununu ortadan kaldırmaya yönelik arayışlara girmesi gerekmektedir.

Türkiye genelinde özellikle kırsal alanlarda hanehalkı büyüklüklerine çoğunlukla araziler eşlik etmemekte, tarım arazileri nüfus artışı karşısında genel olarak sabit kalmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesindeki fiziki coğrafya şartları göz önüne alındığında; bu sorun çok daha önemlidir. Yüksek doğurganlığa bağlı olarak hanehalkı sayısı yükselmekte, dolayısıyla nüfus ile kaynaklar arasında nüfusun aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. Göçlerle kendiliğinden çözümlenmeye çalışılan bu sorun, kuşkusuz tarımsal faaliyetlerin yeniden yapılandırılması ve yeni istihdam olanaklarının oluşturulması ile giderilebilir.

NOTLAR

¹ DOĞAN, M., *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 459.

² DİE., 2000, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*.

³ ÖZÇAĞLAR, A., KASARCI, R., 1996, *Türkiye'de Hanehalkı Sayılarının Coğrafi Dağılışı ve Kırsal Kesimi Hanehalkı Sayısının Ekonomik Faaliyete Göre Ayırımı*, Ankara Üniv., *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:5, Ankara, s.1.

⁴ DPT; 2001, *Nüfus, Demografi Yapısı ve Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT:2556, ÖİK:572, Ankara, s.22.

⁵ DOĞANAY, H., 1994, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, s.156.

⁶ İLKKARACAN, P., 1998, *Doğu Anadolu'da Kadın ve Aile*, Bilanço-98, 75. Yılda Kadın ve Aile, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 3.

⁷ AKGÜR, Z. G., 1997, *Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)*, Kültür Bakanlığı Yay. Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Kültür Eserleri Dizisi:201, Ankara, s. 68, 91.

⁸ TÜSİAD; 1999, *Türkiye'nin Fırsat Penceresi (Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri)*, TÜSİAD Yay. T/99, İstanbul s. 49.

⁹ TANDOĞAN, A., 1994, *Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon*, s. 40.

¹⁰ ÖZGÜR, E. M., 1998, *Türkiye Nüfusu*, GMC Basın Yayın, Ankara, s. 36-57.

¹¹ TÜSİAD; 1999, a.g.e., s. 50.

KAYNAKÇA

- AKGÜR, Z. G., 1997, Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993), Kültür Bakanlığı Yay. Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Kültür Eserleri Dizisi:201, Ankara, s. 91.
- DİE., 2000, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Doğu Anadolu Bölgesi İlleri).
- DOĞAN, M., Büyük Türkçe Sözlük.
- DOĞANAY,H., 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- DPT; 2001, Nüfus, Demografi Yapısı ve Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT:2556, ÖİK:572, Ankara.
- İLKKARACAN, P., 1998, Doğu Anadolu’da Kadın ve Aile, Bilanço-98, 75. Yılda Kadın ve Aile, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖZÇAĞLAR, A., KASARCI, R., 1996, Türkiye’de Hanehalkı Sayılarının Coğrafi Dağılışı ve Kır Kesimi Hanehalkı Sayısının Ekonomik Faaliyete Göre Ayırımı, Ankara Üniv., Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:5, Ankara.
- ÖZGÜR, E. M., 1998, Türkiye Nüfusu, GMC Basın Yayın, Ankara.
- TANDOĞAN, A., 1994, Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- TÜSİAD; 1999, Türkiye’nin Fırsat Penceresi (Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri), TÜSİAD Yay. T/99, İstanbul.

Doğu Anadolu Bölgesinde Ortalama Hanehalkı Büyüklüklerinin Dağılışı
